

Anadolu'daki Nakşî Şairlerin Meşnevî'ye İlgisi

Ömer Faruk Yiğiterol

YÖK 100/2000 Doktora Bursiyeri, Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Bursa/Türkiye
omrfrkygtrl@gmail.com
http://orcid.org/0000-0001-5811-5116

Öz: Anadolu'nun tasavvufi hayatına en fazla etkisi olduğu düşünülen yollardan biri olan Nakşibendîlik ve Mevlevîliğin piri Mevlânâ'nın Meşnevî isimli şaheseri, bu çalışmayla ortak bir paydada buluşturulmuştur. 15. yüzyılda Anadolu'ya Nakşîliği getiren Abdullah İlahî'yle halifeleri Emîr Buhârî ve Âbid Çelebi'nin başlangıçta Meşnevî'ye olan ilgi ve alakaları bilinmektedir. Yine aynı yüzyılda bu ilgi ve alaka, şair Sürûrî'yle birlikte edebî yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. Bu ilişki, sonraki yüzyıllarda da kesilmeden devam etmiş ve günümüze dek ulaşmıştır. Bu makalede, özellikle şair olan Nakşîlerin Meşnevî'ye ilgisi irdelenmek istenmiş; şiiri olmayan müellif Nakşîler ve edip olmayan Nakşî şahsiyetler, muhtevaya dâhil edilmemiştir. Çalışmada öncelikle, Meşnevî'nin kültür ve ilim hayatımızdaki yeri ve önemi, Meşnevî'ye olan ilgi ve Mesnevîhanlık müessesesinden bahsedilmiştir. Sonra, Nakşîlerin hangi sebeplerle Meşnevî'yle yakınlık kurduğu ya da kurmuş olabileceği belirtilmiş, ardından Meşnevî'yle alakası tespit edilen 12 Nakşî şairin hayatı hakkında kısaca bilgiler verilip Meşnevî'yle olan ilişkilerinden söz edilmeye çalışılmıştır. Son kısımda da Nakşî şairler ile Meşnevî ilişkisindeki tarafların birbirlerine etkilerinden söz edilmiş; Nakşî şairler ile Meşnevî arasındaki ilişkiye dair tespitler sunulmuştur. Ayrıca bu makalenin, tasavvuf tarihi araştırmalarının konularından olan tarikatlar arasındaki ilişkilere, kaynaklık ve örneklik edeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Tasavvuf, Nakşî Şairler, Mevlânâ, Meşnevî.

Geliş Tarihi | Received Date: 01.03.2022

Kabul Tarihi | Accepted Date: 02.06.2022

Araştırma Makalesi | Research Article

Atıf | Citation: Yiğiterol, Ömer Faruk. "Anadolu'daki Nakşî Şairlerin Meşnevî'ye İlgisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (Haziran 2022), 227-241. <https://doi.org/10.51447/uluifd.1097232>

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 31/1 (Haziran 2022)

The Interest of Naqshbandī Poets in Anatolia to *Mathnawī*

Abstract: One of the ways thought to have the greatest impact on the sufi life of Anatolia, the Naqshbandī and the founder of Mawlawism, Mawlānā's masterpiece named *Mathnawī*, has been brought together on common ground with this study. It is known that ‘Abdallāh Ilāhī, who brought Naqshism to Anatolia in the 15th century, and his caliphs Emīr (Amīr) Bukhārī and Âbid (‘Ābid) Çelebi were initially interested in *Mathnawī*. In the same century, this interest brought literary rapprochement with the poet Surūrī. This relationship continued uninterrupted in the following centuries and has survived to the present day. In this article, it was aimed to examine the relationship of the Naqshbandī, who were especially poets, with the *Mathnawī*; Naqshbandī authors who do not have poetry and Naqshbandī persons who do not have poetry are not included in the content. In the study, first of all, the place and importance of *Mathnawī* in our cultural and scientific life, and the interest in *Mathnawī* and Mathnawīhanism are mentioned. Then, it is stated why the Naqshism became close to the *Mathnawī*. And brief information is given about the life of 12 Naqshī poets whose relations with *Mathnawī* were determined. In the last part, the importance of Persian in the relationship between Naqshī poets and *Mathnawī* has been emphasized. Finally, determinations about the relationship between Naqshī poets and Mathnawī are presented. In addition, this article is thought to be a source and an example for the relations between sects, which is one of the subjects of Sufi history studies.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Şūfism, Naqshī Poets, Mawlānā, *Mathnawī*.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Giriş

Türk tasavvuf edebiyatında kuruluşundan günümüze, okunan ve okutulan birçok baş ucu kitabı bulunmaktadır. Bu kitaplar, çağlar boyunca Türk milletinin ruhunu beslemiş; irfanını sağlamlaştırmış ve inancını pekiştirmiştir. Bu baş ucu kitaplardan biri de hiç kuşkusuz Mevlânâ'nın *Meşnevî*'sidir.

Meşnevî, başlangıçta daha çok Mevlevî dergâhlarında okunan usul ve adab telkin eden bir kitap olarak değerlendirilmekle birlikte, zaman içinde halk için irşad vazifesi görmüş; medreselerde, tekkelerde, konak sohbetlerinde ve ilim meclislerinde okunmuştur. İlmî anlamda da yüzyıllar boyunca farklı dillere tercüme yapılmış ve muhtelif âlimler tarafından onlarca şerhi yazılmıştır.¹

Meşnevî'nin dergâhlarda ve farklı ilim meclislerinde okunması, Mesnevîhanlık müessesesinin doğmasına sebep olmuştur. Farsça bir ifade olan Mesnevîhan, Cebeci-oğlu'nun sözlüğünde “Mesnevî okuyan demektir. Kürsüde Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini

¹ Detaylı bilgi için bk. İsmail Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevi Tercüme ve Şerhleri* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008); Şener Demirel, “Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si ve Şerhleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10 (2007), 469-504.

açıp, onu okuyup şerhederek vaaz veren kimseye mesnevî-hân denir.”² şeklinde geçmekte; Devellioğlu lügatinde ise “Mesnevî okumaya ve okutmaya icâzet almış âlim”³ manasına gelmektedir. Mevlânâ hayattayken müridlerinin çoğunun Farsça bilmesi ve bilmeyenlerin de bizzat Mevlânâ'dan istifade edebilmesi sebebiyle Mesnevîhanlığa ihtiyaç duyulmamış ve böyle bir kavram kullanılmamıştır.⁴ Mevlânâ'nın vefatından sonra ortaya çıkan Mesnevîhanlık, Hüsameddin Çelebi tarafından ilk kez icra edilmiş ve onun verdiği icazetlerle de kurumsallaşmıştır.⁵ Zira sonraki dönemlerde Mevlevî mürşidlerinin iş yükünün fazlaşması⁶ ve Meşnevî'ye duyulan ilginin her geçen gün artması gibi sebeplerle Mesnevîhanlık zamanla ihtiyaç hâline gelmiştir.

Mesnevîhanlık, önceleri sadece Meşnevî okuyan Mevlevî dedelerinin yaptığı iş için kullanılan bir tabirken zamanla bu kavram, anlam genişlemesine uğramış ve Mevlevî olmamasına rağmen Meşnevî okuyan kişiler için de kullanılır hâle gelmiştir. Ancak Meşnevî okumanın ve okutmanın tarikat içindeki önemi hiçbir zaman azalmamış hatta Meşnevî okumayan ve okutamayan dedeler “nâehil” olarak anılmıştır.⁷ Mesnevîhanlık hakkında altı çizilmesi gereken önemli hususlardan biri de Mesnevîhanların tegannîden ziyade birer şârih kimliğiyle Meşnevî'yi anlama, anlamlandırma ve anlatma çabalarıdır. Yani mevlidhanlık geleneğinde olduğu gibi musiki hiçbir zaman ön planda olmamıştır.

Mesnevîhanlık kurumsallaştıktan sonra, Mevlevî tarikatı müntesibi olmayanların da rahatlıkla istifade edebilecekleri “dârülmesnevî” isminde Mesnevîhane de denilen kurumlar açılmıştır.⁸ Bütün Mevlevîhanelerin aynı zamanda birer dârülmesnevî olduğu düşünülürse bu kurumların müstakil yapılar olduğunu belirtmekte fayda vardır.

1. Nakşî Şairlerin Meşnevî'ye İlgisi

Meşnevî, yazıldığı günden bugüne halkın büyük çoğunluğunda rağbet görmüştür. Mevlevîler haricinde de değer görmesinin sebebi, kuşkusuz bu eserin eğitici bir yönünün olmasıdır. Didaktik özelliğinin yanında edebî bir şaheser özelliği taşıyan Meşnevî'ye sadece Mevlevîler değil, diğer tarikat mensubu mutasavvıflar da büyük

² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayınları, 1997), “Mesnevî-hân”, 503.

³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Yayınevi, 1984), “Mesnevî-hân”, 750.

⁴ Hüseyin Güllüce, “Mesnevî Mesnevîhanlık ve Dârülmesnevîler”, *Marife*, 7/3 (Kış 2007), 293.

⁵ Cebecioğlu, “Mesnevî-hân”, 503.

⁶ Güllüce, “Mesnevî, Mesnevîhanlık ve Dârülmesnevîler”, 293.

⁷ Bilal Kemikli, “Mesnevi ve Türk İrfanı: Mesnevîhanlık Geleneği Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*, ed. Mahmut Erol Kılıç - Celil Güngör - Mustafa Çiçekler (İstanbul: Motto Project, 2010), 612.

⁸ Semih Ceyhan, “Mesnevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/332.

ilgi duymuştur. Özellikle Nakşîlik, Sa'dîlik, Sünbülîlik, Şâbânîlik, Uşşâkîlik tarikatlarındaki Mesnevîhan sayısı dikkat çekmiş; az da olsa Celvetîlik, Gülşenîlik, Kâdirîlik ve Rufâîlik tarikatlarının da Mesnevîhan yetiştirdiği görülmüştür.⁹

Mevlevîler dışında *Meşnevî*'ye ilgi duyan zümreler arasında, bu esere en ileri derecede yakınlık gösterenler Nakşîler olmuştur.¹⁰ Bu bilgi, tarikatların geneli açısından doğru olsa da Nakşîbendî zümresinin yekûnu içerisinde az bir sayıya tekabül etmektedir. Nitekim hâlihazırda üzerinde çalıştığımız doktora tezinde,¹¹ temel kaynaklardan -şair tezkirelerinden- elde edilen bilgilere göre; toplamda tespit edilen 180 Nakşî şairden sadece 12 tanesi *Meşnevî*'yle doğrudan ilişki kurmuştur.

Anadolu'daki Nakşî şairlerin *Meşnevî*'ye ilgi göstermelerinin sebebini, yedi maddede ifade etmek mümkündür:

1. İnsanlığın çoğunun ya da özelde tarikatların çoğunun *Meşnevî*'ye saygı duyduğu gibi Nakşîler de *Meşnevî*'ye büyük saygı duymuş ve yakınlık göstermişlerdir.
2. Nakşîbendî tarikatı, ortaya çıkış yeri ve silsiledeki önemli şahsiyetleri itibarıyla Farsça konuşulan yerlerle doğrudan etkileşim hâlinindedir. Neşvünema bulunduğu coğrafi konumdan dolayı, ağırlıklı olarak ya Farsça konuşan kimseler tarafından kıymet görmüş ya da tarikat hakkında yazılmış eserler Farsça kalemle alınmıştır. Farsça'nın etkisi, yalnızca Doğu'da değil Anadolu'da da hissedilmiştir. Tarikatın Farsça'yla olan bu yakınlığı, *Meşnevî*'yle oluşacak olan gönül birlikteliğine kapı aralamıştır. Nakşîliğin Farsça'yla olan kadim ilişkisi, *Meşnevî*'yle yakınlık kurulmasında büyük kolaylık sağlamıştır.
3. *Meşnevî*'nin şiirsel dili, Nakşî şairleri cezbetmiştir.
4. *Meşnevî*, her mertebedeki kişiye bir şeyler söylemiştir. *Meşnevî*'nin bir seyrü-sülûk - irşad kitabı olması, taliplere rehberlik etmesi, Mevlânâ'nın kendi sözleri için "Kur'an ve hadis kaynaklıdır." beyanı, *Meşnevî*'nin ilmî geleneğe bağlı Nakşî meclislerinde teveccüh görmesini sağlamıştır.
5. Nakşîbendî tarikatı içindeki büyük şahsiyetlerin Mevlânâ'ya ve *Meşnevî*'ye olan sevgi ve saygıları, doğal olarak tarikat müntesiplerinin *Meşnevî*'ye yaklaşmasını sağlamıştır. Bu duruma örnek olarak;
 - Bahâeddin Nakşîbendî'nin, sohbetlerinde Mevlânâ'dan şiirler okuması ve cenazesinde de okunması için vasiyette bulunması,
 - Muhammed Pârsâ'nın bir yolculuğu esnasında zor durumda kalıp Mevlânâ'nın divanından tefeül yapması,

⁹ Bilal Kemikli, "Mesnevi ve Türk İrfanı: Mesnevihanlık Geleneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2007), 16.

¹⁰ Kemikli, "Mesnevi ve Türk İrfanı", 14.

¹¹ *Türk Tasavvuf Şiirinde Nakşî Geleneği* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- Yakub-ı Çerhî'nin *Neynâme* ve Farsça Kur'an tefsirinin; *Meşnevî*'den beyitler içermesi,
 - Abdurrahman Câmî'nin Mevlânâ için "Nîst peygamber velî dâred kitâb." sözü,
 - Nakşibendîliğin kollarından biri olan Kâsânîler'in, sohbet meclislerinde *Meşnevî* okumaları,
 - Abdullah İlahî'nin *Vâridât* şerhinde Mevlânâ'ya yaptığı atıflar,
 - Abdullah İlahî'nin Emîr Buhârî'yle birlikte ilk halifelerinden olan Âbid Çelebi'nin Mevlânâ'nın soyundan olması ve tekkesinde cuma günleri Nakşî; perşembe günleri Mevlevî ayini icra etmesi,
 - Emîr Buhârî'nin Mevlânâ'ya ait bir gazele şerhi ve ayrıca hacca giderken yanında Kur'an ve *Meşnevî* götürmesi gibi durumlar gösterilebilir.¹²
6. 17-18. yüzyıldan itibaren siyasi şartlar gereği, bir yakınlaşma söz konusu olmuş: II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasıyla Bektaşîliğin geri planda kalması ve ortaya çıkan boşluğu Mevlevîlik ve Nakşîliğin doldurması, bu iki tarikatı yakınlaştırmıştır.
7. Hoca Hüsameddin, Hoca Neş'et, Mehmed Murad Efendi gibi, tarikat içindeki önemli isimlerin Mesnevîhan olması, ister istemez müridlerinin *Meşnevî*'ye yakınlık duymasını sağlamıştır.

Meşnevî ve Mesnevîhanlık ile -Mevlevîlik harici- tarikatlar arasındaki ilişki, birçok akademik çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmaların çoğunda, karşılıklı müspet ilişkilerden söz edilmiş; özellikle 19. yüzyılda Nakşî şeyhlerinin Mesnevîhanlık müessesine yaptıkları katkıdan sitayişle bahsedilmiştir. Ancak Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* isimli kitabında, Nakşibendîliğin softalaşan bir yol olduğundan, Nakşibendî-Mevlevî ilişkisini Nakşîlerin istismar ettiğinden, Nakşîliğin mutaassıp hoca güruhu tarafından benimsendiğinden, *Meşnevî*'ye dalan Nakşîlerin Mevlevîleştiğinden, Nakşîlerin Mevlevîlere sadece zahidlik aşılatabileceğinden bahsetmiştir.¹³ Nakşîlerle alakalı müspet yorumlarda bulunduğu yerler, sadece Mesnevîhanlıklarından bahsedilen kısımlardadır. Bu kısımlarda da Nakşîlerin Nakşîliklerinden çok Mevlevîliklerine değinilmiş ve bu isimlerin başarılı olmaları Mevlevîliklerine ve Mesnevîhanlıklarına bağlanmıştır.

Kısacası Gölpınarlı, Nakşibendî tarikatını zariflikten ve sanattan uzak, kaba sofu bir zümre olarak tasavvur etmiştir. Ancak bu çıkarımlar, subjektif yorumlardan öteye gidememiştir. Çünkü yukarıda da maddeler hâlinde zikredilen tespitler sonra-

¹² Necdet Tosun, "Mevlânâ ve Mevlevîliğin Nakşibendî Kültüründeki İzleri", *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*, ed. Mahmut Erol Kılıç - Celil Güngör - Mustafa Çiçekler (İstanbul: Motto Project, 2010), 940-942.

¹³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1983), 319-322.

sında, Nakşibendîlik'le Mevlevîlik ve *Meşnevî* ilişkisinin Bahâeddin Nakşibend'le birlikte başladığı, hem kendisinin hem müridlerinin hem de bu yoldan gelen büyük şahsiyetlerin çoğunun Mevlânâ'ya ve *Meşnevî*'ye sevgi beslediği ve saygı duyduğu görülmüştür. Yani Gölpinarlı'nın Nakşîliği softa olarak tanımlaması ve Nakşîliğin Mesnevîhanlık sonrası zarifleşmiş olduğunu ima etmesi, hakikati beyan etmemektedir.

2. *Meşnevî* Muhibbi Nakşî Şairler

Nakşibendîlik – *Meşnevî* ilişkisini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, sadece şair Nakşibendîler üzerinden bir inceleme yapılmıştır. Bu şahsiyetler seçilirken Nakşîlikleri kadar şairliklerine ve edipliklerine dikkat edilmiştir. Bu yüzden Mesnevîhanlığı bilinen ancak şiirleri elde bulunmayan yahut divan tertip ettiği bilinmeyen Hoca Hüsameddin ve Mehmed Emin Kerkükî gibi önemli isimler, bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Aşağıda kısaca hayatlarından bahsedilecek 12 Nakşî şair, *Meşnevî*'ye özel ilgi duymuş; kimi *Meşnevî*'ye şerh yazmış kimi *Meşnevî* icazeti almıştır. Bu ilginin sebebi Mevlevîlik intisapları değil, *Meşnevî*'ye olan sevgileridir. Yani Nakşîler Mevlevîleşmemiş; Mevlânâlaşmışlardır. Mevlevîliğin usul ve erkânından ziyade *Meşnevî*'den feyz almışlardır.¹⁴

2.1. Sürûfî

Asıl ismi Muslihuddin Mustafa'dır. 1492 yılında Gelibolu'da doğmuştur. Hâce Şaban isimli bir tacirin oğludur. İyi bir medrese eğitimi almış; Muhyiddin Efendi'den ders okumuştur.¹⁵ Sonrasında tasavvufa meyletmiş ve Nakşibendî şeyhi Mahmud Efendi'ye intisap edip Abdüllatif Efendi'nin de hizmetinde bulunmuştur.¹⁶ 1562 tarihinde vefat etmiş; Beyoğlu'nda yaptırdığı mescidin avlusuna defnedilmiştir.

Gelibolu Sarıca ve Kasım Paşa medreselerinde müderrislik görevlerinde bulunmuş; Şehzade Mustafa'nın da hocalığını yapmıştır. Kasım Paşa Medresesi'nde her cuma *Meşnevî* dersleri vermiştir.¹⁷ *Şerh-i Meşnevî* isimli eseri, *Meşnevî*'nin Anadolu'da yazılmış ilk Farsça şerhidir. *Meşnevî*'nin tamamının şerh edildiği bu eser, Sürûfî'ye “Şârih-i Mesnevî” unvanını kazandırmıştır.

2.2. Tokadî

Asıl ismi Mehmed'dir. Şeyh Emîn Tokadî diye meşhurdur.¹⁸ 1664 yılında Tokat'ta doğmuş; babasının işi dolayısıyla küçük yaşlarda Diyarbakır'a gitmiştir. Tokadî ilk

¹⁴ Hür Mahmut Yücer, “İstanbul'da Mesnevîhanlık Geleneği ve Mesnevîhaneler”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2015) 5/259.

¹⁵ Filiz Kılıç, *Meşâ'irü'ş-şuarâ* (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 417.

¹⁶ Emrah Aydemir - Fatih Özer, *Eslaf* (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019), 205.

¹⁷ Aydemir - Özer, *Eslaf*, 206.

¹⁸ Adnan İnce, *Tezkiretü'ş-şuarâ* (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 101.

tahsilini, kısa süren Diyarbakır hayatından sonra döndükleri Tokat'ta almıştır. Ardından ilim tahsili için İstanbul'a Zeyrek'e gitmiş; burada Şeyhülislam Mehmed Efendi'den ders almıştır. Kısa bir süre Edirne'de bulunduktan sonra hac görevi için yola koyulmuş; Mekke'de bulunan Nakşibendî şeyhi Ahmed-i Yekdest Efendi'nin ders halkalarına katılıp ona intisap etmiştir.¹⁹ Sonrasında Emîr Buhârî Dergâhı postnişinliği teklif edilmiş ve burada irşad faaliyetleri yürütmüştür. 50 yıl kadar hizmet ettiği İstanbul'da, 1745 yılında vefat etmiş ve Zeyrek'teki Pîrî Paşa Camisi'nin haziresine defnedilmiştir.

Hâfız Divanı dersleri veren Tokadî, Zeyrek yakınlarındaki evinde haftada iki gün de *Meşnevî* okutmuştur.²⁰ *Meşnevî*'nin "An hayalâtî ki" ile başlayan beytini şerh etmiştir.²¹

2.3. Rızâ

Asıl ismi Mustafa Rızâ'dır. Müridi Ömer Nüzhet Efendi'ye göre 1679 yılında Şebinkarahisar'da doğmuştur. Babası İbrahim Efendi'ye, neccarlık yapmamış olsa da Neccâr lakabı arkadaşları tarafından verilmiştir.²² Bu yüzden Mustafa Rızâ da Neccârzâde diye anılmıştır. Doğumundan hemen sonra geldikleri İstanbul'da çok iyi bir tahsil görmüştür. Ruslarla savaşmak üzere gittiği Edirne'de Nakşibendî şeyhi Mehmed İlmî Efendi'yi tanımış, ondan ders almış ve intisap etmiştir. İstanbul'a dönerken Nakşibendî hilafeti alan Neccârzâde, Beşiktaş Sinan Paşa Camisinde imamlık yapmaya başlamış ve caminin hemen bitişiğine kendisi için bir tekke inşa etmiştir. Uzun yıllar tekkesinde irşad faaliyetleri yürütmüştür. 1746 yılında vefat etmiş ve tekkesinin haziresine defnedilmiştir.

Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi Mehmed Memiş Efendi'den *Meşnevî* icazeti almıştır.²³ Ardından tekkesinde *Meşnevî* derslerine başlamıştır. Neccarzâde Rızâ, Nakşî-Müceddidîler arasında ilk kez Mesnevîhanlık geleneğini başlatan isim olmuştur. Şairliğinin yanı sıra mevlidhanlık ve na'thanlık da yapmıştır.

2.4. Murâd

Asıl ismi Mehmed Murâd'dır. 1788 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası, Nakşibendî şeyhi Abdülhalim Efendi'dir. Çok iyi bir eğitim almıştır; hafızdır. Babasına intisap etmiştir; babasının vefatının ardından İstanbul Çarşamba'daki Murad Molla

¹⁹ İdris Kadioğlu, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid* (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 139.

²⁰ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü't-Terâcim Mehmed Tevfik Efendi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 290.

²¹ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1971), 1/89.

²² Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 2/160.

²³ Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü't-Terâcim Mehmed Tevfik Efendi*, 292.

tekkesinde, vefatına dek şeyhlik görevinde bulunmuştur.²⁴ Sultan Ahmed Camisi'nde de uzun yıllar kürsü şeyhliği yapmıştır.²⁵ 1847 yılında vefat etmiş ve tekkesinin hazinesine defnedilmiştir.

Meşnevî'ye özel bir önem vermiş; önce tekkesinde *Meşnevî* okumaları yapmış ardından da tekkesinin yanına dârülmesnevî inşa ettirmiştir.²⁶ Sultan Abdülmecid'in desteği ve katılımıyla açılan dârülmesnevîde, uzun yıllar Farsça ve *Meşnevî* dersleri vermiştir. Döneminin en ünlü Mesnevîhanlarından olmuştur. Ayrıca *Hulâşatu'ş-Şürûh* isiminde, 6 ciltlik bir *Meşnevî* şerhi kaleme almıştır. *Veķāyi'nâme* adlı eserinde de Mesnevîhane'nin açılışı anlatılmaktadır.

2.5. Neş'et

Asıl ismi Süleyman'dır. 1735 yılında Edirne'de doğmuştur. Şiir ve musiki üstadı Ahmed Refî Efendi'nin oğludur. Hacdan dönerken uğradığı Konya'da, Mevlevî derişleriyle görüşmüş, bundan sonraki hayatını şekillendirecek olan Farsça ve *Meşnevî*'yle tanışmıştır. Hayatı boyunca Farsça muallimliği yapmıştır.²⁷ Bursalı Nakşî şeyhi Mehmed Emin Efendi'ye intisap etmiştir. 1807 yılında vefat etmiş ve Topkapı yakınlarındaki Sakızağacı Mahallesine defnedilmiştir.

Meşnevî'ye her zaman özel bir sevgi beslemiş; İstanbul Molla Gürani'deki evinde, haftanın belirli günlerinde *Meşnevî* okutmuştur.²⁸ Farsçaya hâkimiyeti, *Meşnevî* derslerindeki vukufiyetini artırmış; dersleri rağbet görmüştür. Ayrıca Mesnevîhanlık da yapan Hoca Neş'et, büyük Mevlevî şairlerinden sayılacak olan Şeyh Gâlib'i yetiştirmiş ve ona mahlas hocalığı yapmıştır.

2.6. Vahyî

Asıl ismi Mustafa'dır. Tuna yakınlarındaki İbrail'dendir. İstanbul'a gelip Nakşibendî şeyhi Bursalı Mehmed Emin Efendi'ye intisap etmiştir. Hoca Neş'et'in de ders halkalarında bulunmuştur.²⁹ 1817 yılında vefat etmiş ve Topkapı yakınlarındaki, Hoca Neş'et'in kabrinin yanına defnedilmiştir.

Hoca Neş'et'ten ders alması, *Meşnevî*'ye ilgisini artırmış ve bu sayede, Çatladıkapı'daki evinde Farsça ve *Meşnevî* dersleri vermiştir.³⁰

²⁴ Bu tekkenin bânisi, Rumeli Kazaskeri Damadzâde Mehmed Murad Molla'dır. Şeyh Mehmed Murad'la aynı ismi taşıdıkları için karışıklığa sebep olmuştur.

²⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/257.

²⁶ Ömer Çiftçi, *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)* (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 442.

²⁷ Aydemir - Özer, *Eslaf*, 238.

²⁸ Çiftçi, *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*, 482.

²⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/203.

³⁰ Çiftçi, *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*, 517.

2.7. Hâlid

Asıl ismi Hasan'dır. 1845 yılında İstanbul'da doğmuştur. Zabtiye yüzbaşısı ve Rüfai şeyhi Salih Ağa'nın oğludur. Orduda görev yapmıştır. Mevlevîlikten sonra Nakşibendî şeyhi Feyzullah Efendi'ye intisap etmiştir.³¹ 1906'da Edirne'de vefat etmiştir.

Edirne Mevlevîhanesi'nde *Meşnevî* dersleri vermiş; Mesnevîhanlıkla meşgul olmuştur.

2.8. İlmî

Asıl ismi Abdürrezzak'tır. 1842 yılında Erzurum'da doğmuştur. Seyyid bir aileye mensuptur. Babası, Erzurum nakibüleşrafı Gedâyîzâde Mehmed Efendi'dir. İlk tahsilini ağabeyinden ve babasından almıştır.³² Nakşibendî şeyhi, Trabzonlu Hakkı Efendi'ye intisap etmiştir. Erzurum Ahmediyye'de müderrislik yapmıştır. 1907'de memleketinde vefat etmiştir.

Hayatı boyunca üç dört senede bir Ramazan aylarında İstanbul'a gidip Koca Mustafa Paşa, Sümbül ve Bayezid camilerinde *Meşnevî* dersleri vermiştir.³³

2.9. Mecbûr

Asıl ismi Ahmed'dir. 1853 yılında Çankırı'da doğmuştur. Zaimzâde ailesine mensuptur. Dedesi, mülkiye kaymakamı Abdullah Nabi Efendi; babası, Mehmed Said Efendi'dir. Bir müddet kâtiplik yapmış; Müftü Mustafa Hâzîm Efendi'den icazet aldıktan sonra medrese müderrisliğine başlamıştır. İdadi mektebinde de akaid ve yazı derslerine girmiş; İmaret Camisinde hatiplik görevinde bulunmuştur.³⁴ Nakşibendî tarikatına intisabından sonra inzivaya çekilmiştir. 1919 yılında vefat etmiş ve Çankırı'da Sarı Baba kabristanlığına defnedilmiştir.

Çankırı Mevlevîhanesi, *Meşnevî* dersleri yapmak üzerine kullanımına verilmiştir.³⁵

2.10. Sâfi

Asıl ismi Ahmed'dir. 1851 yılında İstanbul'da doğmuştur. Mutasarrıf İsmail Bey'in oğludur. Hâliyye şeyhi İsmet Efendi'ye intisap etmiştir. Bir müddet sahaflar çarşısında kitap satmıştır. 1851 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

³¹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1969), 1/531.

³² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/294.

³³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/294.

³⁴ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2/912.

³⁵ Ahmet Talat Onay, *Çankırı Şairleri*, haz. İbrahim Akyol (Çankırı: Dr. Rıfık Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi, 2018), 147.

Vefatına yakın, Özbek dergâhında Cuma günleri *Meşnevî* dersleri vermiştir.³⁶

2.11. Behcet

Asıl ismi Ali Behcet'tir. 1727 yılında Konya'da doğmuştur. Babası, Hacı Ebubekir Efendi'dir. Mevlevî şeyhi Alaaddin Çelebi'ye intisap ettikten sonra şeyhinin işaretliyle Bursa'ya gitmiş, burada Mehmed Emin Kerkükî'den başta Nakşibendî tarikatı olmak üzere Kâdirî, Kübrevî, Sühreverdî, Çeştî ve Şettârî tarikatlarından icazet almıştır.³⁷ Hoca Neş'et, Vahyî ve Selim Efendi'yle dostluk kurmuştur. Ömrünün son dönemlerinde, padişaha verilen bir tavsiye üzerine İstanbul'a davet edilip Selimiye Nakşibendî dergâhı şeyhliğine getirilmiştir. Burada tefsir ve hadis dersleri verip irşad faaliyetleri yürütmüştür. 1822 yılında vefat etmiş ve Üsküdar'daki tekkenin haziresine defnedilmiştir.

Ali Behcet Efendi, şeyhi Alaaddin Çelebi'den *Meşnevî* okuyup icazet almış; kendi dergâhında dinî ilimlerin yanında *Meşnevî* dersleri yapmıştır. Deyim yerindeyse Üsküdar'daki tekkesini Mesnevîhâne'ye tebdil eylemiştir.³⁸

2.12. Sıdkî

Asıl ismi Süleyman Sıdkî'dir. 1796 yılında İstanbul Sütlüce'de doğmuştur. Babası, Hasirîzâde dergâhının bânisi ve Sa'diyye tarikatı şeyhi Mustafa İzzî Efendi'dir. Nakşibendî şeyhi Murad Molla'dan Nakşibendî halifelîği almış; sonrasında Mevlevîliğe de intisap etmiştir. 1837 yılında vefat etmiş ve tekkesinin hemen yakınlarına defnedilmiştir.³⁹

Sıdkî, şeyhi Murad Molla'dan aynı zamanda *Meşnevî* icazeti de almıştır.

Sonuç

Nakşibendîlik'le Mevlevîliğin değil de *Meşnevî*'nin yakınlaşması ilginç bir durum ortaya çıkarmıştır. Çünkü birbirine denk unsurların yakınlık kurması olağan bir durumken tek başına beyaz bir gülün kırmızı gül bahçesini etkilemesi bir hayranlığın sonucu olmalıdır. Bu ilişkinin ve hayranlığın en dikkat çekici özelliği, tek taraflı olmasıdır. Yani *Meşnevî* ve Mesnevîhanlık, Nakşibendîliği etkilemiş ancak ondan etkilenmemişlerdir. Nakşibendîlik ise Bahâeddin Nakşibend'den itibaren *Meşnevî* rayihasını her dem üzerinde taşımıştır. Bir başka deyişle Mevlânâ'nın ve *Meşnevî*'nin –sadece kronolojik açıdan bakılsa dahi– Nakşibendîlikle ilgisinin olmadığı aşikârdır ancak Nakşîlerin *Meşnevî*'yle olan ilişkisi çok daha aşikârdır.

³⁶ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 3/1562.

³⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/194.

³⁸ Bilal Kemikli, "Üsküdar'da Bir Mesnevihan Ali Behcet Efendi ve Muhiti", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2008), 2/232.

³⁹ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 3/1671.

Çalışmada elde edilen veriler, şu tespitlere imkân sağlamıştır:

- Bu çalışmayla birlikte Sürûrî, Anadolu'daki ilk Nakşî Mesnevîhan olarak kayıtlara geçmiştir. *Şerh-i Meşnevî* isimli eseriyle de *Meşnevî*'nin Anadolu'daki ilk Farsça şerhini yazan müellif olarak yine ilkler defterine ismini yazdırmıştır.
- Tokadî, -elimizdeki verilerden hareketle- evinde ilk kez *Meşnevî* okutan Nakşî Mesnevîhan olarak kayıtlara geçmiştir. *Meşnevî*'nin bir beytine yaptığı şerhle de *Meşnevî* edebiyatına katkı sağlamış ve Nakşî zümresi içerisinde bu alanda ilk olmuştur.
- Rızâ, Nakşî-Müceddidîler arasındaki ilk Mesnevîhan olarak kayıtlara geçmiştir.
- Murâd, dârülmesnevî kuran ilk Nakşî şeyhi olarak kayıtlara geçmiştir. Ayrıca 6 ciltlik *Meşnevî* şerhiyle de *Meşnevî* edebiyatına önemli bir katkıda bulunmuştur.
- Neş'et: Bir Nakşî Mesnevîhan olarak bu gelenek içerisinde önemli bir rol oynamış ve kendisi gibi temayüz etmiş Nakşî olsun olmasın birçok Mesnevîhan yetiştirmiştir.
- İlmî, üç selatin camisinde *Meşnevî* dersi veren ilk ve tek kişi olmuş ve önemli bir görevi ifa etmiştir.
- Hâlid ve Mecbûr, Mevlevî tekkesinde *Meşnevî* dersi veren Nakşîler olarak kayıtlara geçmişlerdir.
- Ayrıca, *Meşnevî* derslerinin verildiği mekânlara istatistiksel olarak bakılırsa tekkede 5; evde 3; cami, medrese ve dârülmesnevî'de birer Nakşî'nin Mesnevîhanlık görevini icra ettiği görülmüştür.

Son olarak belirtilmesi gereken önemli bir husus da şudur: İlk Nakşî Mesnevîhan'ın Neccarzâde Mustafa Rıza (ö. 1746) olduğu, akademik kaynaklarda zikredilse de bu çalışmayla birlikte ilk ismin Gelibolulu Sürûrî (ö. 1562) olduğu görülmüştür. Ayrıca, hem bu çalışmada hem de birçok akademik kaynakta, *Meşnevî*'yle yakınlık kuran zümrelerin başında Nakşîbendî tarikatının geldiği söylenmiş olmakla birlikte, elde edilen veriler ışığında, bu yakınlığın Nakşî zümresi içinde çok da önemli bir yer teşkil etmediği saptanmıştır. Başka bir akademik çalışmamız vesilesiyle tespit edilen 180 Nakşî şairden yalnızca 12 tanesinin *Meşnevî*'yle doğrudan ilişki kurması, bu saptamayı destekler niteliktedir.

Kaynakça

- Aydemir, Emrah - Özer, Fatih. *Eslaf*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64564,eslafpdf.pdf?0>
- Bursalı Mehmed Tâhir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen, 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1971.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları, 1997.
- Ceyhan, Semih. “Mesnevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/325-334. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Çiftçi, Ömer. *Fatîm Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0>
- Demirel, Şener. “Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10 (2007), 469-504.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Yayınevi, 1984.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1983.
- Güleç, İsmail. *Türk Edebiyatında Mesnevi Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008.
- Güllüce, Hüseyin. “Mesnevî Mesnevîhanlık ve Dârülmesnevîler”. *Marife*, 7/3 (Kış 2007), 287-304.
- Hüseyin Vassâf. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz. 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 4 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1969.
- İnce, Adnan. *Tezkiretü'ş-şuarâ*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57124,mirza-zade-mehmed-salim-tezkiretu39s-su39arapdf.pdf?0>
- Kadioğlu, İdris. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58689,ali-emiri-efendi--tezkire-i-suara-yi-amidpdf.pdf?0>
- Kemikli, Bilal. “Mesnevi ve Türk İrfanı: Mesnevihanlık Geleneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2007), 1-20.
- Kemikli, Bilal. “Mesnevi ve Türk İrfanı: Mesnevihanlık Geleneği Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*. ed. Mahmut Erol Kılıç - Celil Güngör - Mustafa Çiçekler. İstanbul: Motto Project, 2010.

- Kemikli, Bilal. “Üsküdar’da Bir Mesnevihan Ali Behçet Efendi ve Muhiti”. *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V.* ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2008.
- Kılıç, Filiz. *Meşâ’irü’ş-şu’arâ*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59036,asik-celebi-mesairus-suarapdf.pdf?0>
- Onay, Ahmet Talat. *Çankırı Şairleri*. haz. İbrahim Akyol. Çankırı: Dr. Rıfki Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi, 2018.
- Tosun, Necdet. “Mevlânâ ve Mevlevîliğin Nakşbendî Kültüründeki İzleri”. *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*. ed. Mahmut Erol Kılıç - Celil Güngör - Mustafa Çiçekler. İstanbul: Motto Project, 2010), 940-942.
- Yücer, Hür Mahmut. “İstanbul’da Mesnevîhanlık Geleneği ve Mesnevîhaneler”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. ed. Coşkun Yılmaz. 5/257-261. İstanbul: İBB Kültür A.Ş, 2015.
- Zübeyiroğlu, Ruhsâr. *Mecmû’atü’t-Terâcim Mehmed Tevfik Efendi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.

The Interest of Naqshbandī Poets in Anatolia to *Mathnawī*

Extended Summary

One of the sub-branches of Turkish literature is Turkish-Islamic literature. Turkish-Islamic literature began to produce its first works in the 11th-century Anatolian geography. The subject of this branch of literature mainly consists of the religion of Islam and Islamic mysticism. Because poets and authors are artists with a Muslim identity. These persons are also a murshid or a murid. Therefore, artists and their works are not independent of the religion of Islam. In fact, since they use literature to teach the religion of Islam, the influence of the religion of Islam is felt very much in their works. The most important difference between classical Turkish literature and Turkish Islamic literature is not the genre of the works, but the intense religious theme in their content.

This article was also written in the field of Turkish-Islamic literature. In the article, both a sect, the poets belonging to that sect, and the work of a murshid were examined. The sect in question is the Naqshbandī sect. The Naqshbandī sect was founded by Bahā al-Dīn Naqshband in the 14th century. Founded in Central Asia, this sect is the most widespread sect in the Islamic world after the Qādiriyya. Towards the end of the 15th century, the Naqshbandī sect came to Anatolia and Rumelia through the poet and author ‘Abdallāh Ilāhī. And, since the 15th century, it has been uninterruptedly continuing its activities in Anatolia. There were about 300 Naqshbandī poets and authors in these 6 centuries, and 180 of these artists only wrote poetry. In addition, this information was obtained from the doctoral thesis that I am currently writing. 12 of them were the subject of our article, that is, they were interested in *Mathnawī*.

Mawlānā is one of the most influential people in Anatolia’s mystic life. Mawlānā was born in Central Asia just like the Naqshbandī sect. And then he came to Anatolia. Many features make Mawlānā a special person. Mawlānā has continued his influence in Anatolia and various places for about eight centuries, both with the Mawlavī sect he founded and the works he wrote. This influence was not only effective on the Mawlavīs, but also on other sects. Naqshbandī poets were also influenced by the *Mathnawī* written by a great personality like Mawlānā. They were affected just as poets belonging to other sects were affected. There is a prejudice against the Naqshbandīs that they are far from art. The relationship between the Naqshbandī sect and the *Mathnawī* is of such a nature as to eliminate this prejudice. Because this relationship started and continued in the field of literature.

Naqshbandī poets’ interest in *Mathnawī* started with the poet Surūrī in the 15th century. This information was not included in the studies before this article and this information is one of the important points of the article. In the field of literature, the relationship between the Naqshbandī sect and the *Mathnawī*, which started with the poet Sururi, has continued uninterruptedly until today. A total of 12 Naqshbandī

poets took an interest in *Mathnawî* during this period of approximately six centuries. Although most of them were not affiliated with Mawlawî, it was seen that they were interested in this masterpiece because they had love and respect. Since the number of Naqshbandî authors is very high, only Naqshbandî poets are included in this article. Naqshbandî poets whose interest in *Mathnawî* was identified are as follows: Sürûrî (Surûrî), Tokadî (Toqadî), Rızâ (Rızâ), Murâd (Murâd), Neş'et (Nesh'et), Vahyî (Vahyî), Hâlid (Khâlid), İlmî (İlmî), Mecbûr (Majbûr), Sâfî (Şâfî), Behcet (Bahjat), Sıdkî (Şıdkî). In the article, the biographies of these 12 poets are written briefly. And, in one paragraph, his relations with the *Mathnawî* were mentioned. These poets read *Mathnawî*. These poets explained *Mathnawî*. These poets benefited from *Mathnawî* in their works. These poets encouraged people to read *Mathnawî*. In other words, just like a Mawlawî, they took lessons from the *Mathnawî* and served it.

In the article, the place of Mathnawîhanism in Turkish scientific and cultural life is mentioned. Mathnawîhanism, which was institutionalized after the death of Mawlânâ, became an indispensable institution after the interest in *Mathnawî* increased. Mathnawîhans read *Mathnawî* not only in Mawlawîhanes but also in dervish lodges, madrasahs, and mosques. This article's importance is that the relationship between sects is significant in the studies of Islamic mysticism. Many sects have had positive and negative relations with each other. The fact that the poets, who were Naqshbandî sheikhs, valued *Mathnawî* positively affected the relationship between the Naqshbandî sect and the Mawlawî sect. Therefore, this article is critical as it can analyze this relationship.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Şûfism, Naqshî Poets, Mawlânâ, *Mathnawî*.